O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGIZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

“RAQAMLI IQTISODIYOT” KAFEDRASI

«O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI»

MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

MATERIALLARI TO’PLAMI

(III-QISM)

(2024 YIL 25-NOYABR)

SAMARQAND – 2024

	SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH GAROVI	
Po‘latova Shahnoza Abdirashitovna	OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARINI QAYTA ISHLASH KORXONALARIDA YASHIL MARKETING KONSEPSIYASINI QO‘LLASH BO‘YICHA XORIJ TAJRIBASI	179
Жумақулов Озодбек	ИНВЕСТОР УЧУН ИНВЕСТИЦИОН ҚАРОР ҚАБУЛ ҚИЛИШ ЭНГ МУКАММАЛ ВА МАСЪУЛИЯТЛИ ТАДБИРЛАРДАН БИРИДИР	184
Boboqulov Sanjar Baxronkulovich Zaripov Alimjon Utkir o‘g‘li	TADBIRKORLIK TUSHUNCHASINING MOHIYATI, TAVSIFI VA TASNIFLASH	188
Mutalova Manzura Abdushukur qizi	THE ROLE OF DIGITAL TRANSFORMATION IN SERVICE INDUSTRIES AND ITS IMPACT ON HUMAN RESOURCE MANAGEMENT	192
Пулатова Гулнара Тулановна	DATA-DRIVEN ПОДХОД В УПРАВЛЕНИИ ОТРАСЛЕВЫМИ ИННОВАЦИЯМИ: РОЛЬ АНАЛИЗА ДАННЫХ В ПРИНЯТИИ РЕШЕНИЙ	199
Боймуротова Маржона Шавқиев Эркин	ЎЗБЕКИСТОНДА САНОАТНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАРИ ВА СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШЛАРИ	205
Ахтамова М.Э	КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ: ЗАЛОГ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ УЗБЕКИСТАНА	209
Shavqiyev Erkin Ulugmurodov Farxod Faxriddinovich	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASINING RIVOJLANISHI	214
Boboqulov Sanjar Baxronkulovich Madrimova Aziza Shuxrat qizi	SAVDO XIZMATLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING INNOVATSION USULLARI	218
С.Ў.Ҳусенов	ОЛИЙ ТАЪЛИМ, ИНСОН КАПИТАЛИ ВА ИҚТИСОДИЙ ЎСИШНИНГ УЗВИЙ БОҒЛИҚЛИГИ	222

2. Rizayev, I. (2018). Innovatsion texnologiyalar va xizmatlar sektorida raqobatbardoshlik. Tashkent: "Economica" nashriyoti.
3. Shamsiev, F. (2019). Savdo va xizmatlar sektorining iqtisodiy tahlili. Toshkent: "IQTISOD" nashriyoti.
4. Berkov, B., & Mustafayeva, Z. (2021). O'zbekistonda xizmatlar iqtisodiyotini rivojlantirish: Muammolar va yechimlar. Toshkent: "Fan" nashriyoti.
5. Alimov, A. (2022). Xizmatlar marketingi va innovatsion yondashuvlar. Samarqand: "SamDPI" nashriyoti.
6. Vahobov, M. (2021). Xizmatlar sohasida yangi texnologiyalarni joriy etish: Innovatsion yondashuvlar. Toshkent: "Innovation press" nashriyoti.
7. Yusupov, S. (2020). Xizmatlar va savdo sohasida innovatsiyalar: Rivojlanish tendensiyalari. Toshkent: "Chorak" nashriyoti.
8. Sadiqov, O. (2022). Xizmatlar sektorida samaradorlikni oshirishning metodologiyasi. Toshkent: "Iqtisodiyot va biznes" nashriyoti.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ, ИНСОН КАПИТАЛИ ВА ИҚТИСОДИЙ ЎСИШНИНГ УЗВИЙ БОҒЛИҚЛИГИ

С.Ў.Ҳусенов – СамИСИ тадқиқотчиси

Аннотация: *Бу мақолада олий таълим, инсон капитали ва иқтисодий ўсишнинг узаро боғлиқлиги назарий жиҳатдан асосланган.*

Калит сўзлар: *олий таълим, таълим капитали, инсон капитали, иқтисодий ўсиш, таълим махсулоти, таълим хизматлари.*

Аннотация: *В статье научно обоснована взаимозависимость высшего образования, человеческого капитала и экономического роста.*

Ключевые слова: *высшее образование, образовательный капитал, человеческий капитал, экономический рост, образовательный продукт, образовательные услуги*

Abstract: *The article provides scientific evidence for the interdependence of higher education, human capital and economic growth.*

Keywords: *higher education, educational capital, human capital, economic growth, educational product, educational services.*

Таълим инсон капитали назариясининг асосий элементидир, чунки у билим ва кўникмаларни ривожлантиришнинг асосий воситаси сифатида қаралади[48]. Инсон капитали назариясининг ривожланиши, жамиятда

[48] C. Laura Mamuli, "Human Capital Development and Higher Education," *Eur. Bus. Manag.*, vol. 6, no. 4, p. 61, 2020

таълим тизимидаги барча таълим турларига халқаро эътиборни кучайтирди ва таълимга бўлган талабни кескин оширди[49]. Эмперик тадқиқотлар шуни кўрсатдики, инсон капитали таркибидаги кўпгина компонетлар таълим орқали шаклланади ва ривожланади[50,51]. Т.Шулц[52], M.Bowman[53], M.Blaug [54], G.Psacharopoulos [55], P.Romer [56], E.Lucas[57]ларнинг олиб борган илмий изланишлари натижалари бунинг яққол исботидир. Демак, инсон капиталини ривожлантиришнинг асосий омили ва марказий босқичи – бу таълимдир[58]. Маълумки, таълим инсонга таъсир этиш, уни шахс сифатида шакллантириш ва ривожлантириш, таълим олувчиларга чуқур назарий билим[59], кўникма[60] ва малака[61]лар беришга, шунингдек, уларнинг умумтаълим ва касбий билим, малака ҳамда кўникмаларини шакллантиришга, қобилиятини ривожлантиришга қаратилган тизимли жараёндир[62].

XIX – асрнинг 50 йилларигача таълим фақат ишчи кучини тайёрлаш воситаси сифатида қаралган. Иқтисодий фаолиятни жисмоний меҳнатдан секин-аста ақлий меҳнатга ўтиб бориши таълимга бўлган муносабатни ҳам кескин ўзгартирди. Эндиликда билим капиталнинг бошқа тури сингари (бино, асосий восита, пул) қўшимча қиймат яратадиган муҳим капитал сифатида қаралмоқда, бундай муносабатлар эса таълимнинг инсонга киритилган "сармоя" сифатида эътироф этилишига сабаб бўлди. Т.Шулц, Г.Беккер, P.Romer, E.Lucas, M.Blaugлар ҳам таълимни инсонга "сармоя" ёки "истиқболли сармоялар объекти", деб талқин этганлиги бежизга эмас. Қолаверса, "Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти" (OECD), хисоботларида ҳам "Таълим – бу иқтисодий ўсишга ёрдам берадиган, шахсий ижтимоий ривожланишга ҳисса қўшадиган ва ижтимоий тенгсизликни камайтирадиган сармоядир", деб таъкидланган. Эмперик тадқиқотларда ҳам олий маълумот олиш учун киритилган инвестициялар

---

[49] R. B. Freeman, "Demand for education," *Handb. Labor Econ.*, vol. 1, no. C, pp. 357–386, 2000

[50] P. Pegkas and C. Tsamadias, "Does higher education affect economic growth? The case of Greece," *Int. Econ. J.*, vol. 28, no. 3, pp. 425–444, 2014.

[51] G. S. Becker, "Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education (3rd." The University of Chicago Press, 1994

[52] T. W. Schultz, *Human Capital : Policy Issues a nd Research Opportunities*, vol. I. 1972.

[53] M.J.Bowman, "The Human Investment Revolution in Economic Thought," vol. 39, no. 2, pp. 111–137, 2016

[54] Mark Blaug, "The Empirical Status of Human Capital Theory: A Slightly Jaundiced Survey." American Economic Association, pp. 827–855, 1976

[55] G. Psacharopoulos, "Educational Quality and Labor Market Outcomes: Evidence from Bogota, Colombia." pp. 1971–1981, 1998

[56] F. M. Nafukho, N. R. Hairston, and K. Brooks, "Human capital theory: Implications for human resource development," *Hum. Resour. Dev. Int.*, vol. 7, no. 4, pp. 545–551, 2004

[57] R. E. Lucas, "On the mechanics of economic development," *J. Monet. Econ.*, vol. 22, no. 1, pp. 3–42, 1988.

[58] D. Gillies, *State education as high-yield investment: Human capital theory in European policy discourse*, vol. 2, no. 2011, pp. 224–245.

[59] Билим – ўрганилган материалларни эслаб қолиш ва тушунтириб бериш тушунилади

[60] Кўникма – ўрганилган билимларни таниш вазиятларда қўллай олишдир.

[61] Малака – ўрганилган билим ва шаклланган кўникмаларни нотаниш вазиятларда қуллай олиш ва янги билим-ларни ҳосил қилиш тушунилади

[62] «Таълим тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Қонуни," pp. 151–156, 2020.

ва иқтисодий ўсиш ўртасида ижобий статистик боғлиқлиқ мавжудлиги таъкидланган [63].

Таълимнинг инсонга сармоя сифатида эътироф этилиши, унинг инсон капитали билан ўзаро муносабатларни (ижтимоий-иқтисодий) янада яхшироқ тушунишга ёрдам беради. T.Shults: "Мен таълимни инсонга сармоя сифатида қарашни ва унинг оқибатларини капитал шакли сифатида кўриб чиқишни таклиф қиламан. Таълим уни олувчи шахснинг бир қисмига айланганлиги сабабли, мен уни инсон капитали деб атайман" [64], деб асосли хулоса чиқарган. Олим фикрлари негизига эътибор қаратсак, бунда таълим ва инсон капитали ўртасида боғлиқликни англаш мумкин. T.Shults фикрининг ўзагида "*Таълим уни олувчи шахснинг бир қисмига айланганлиги сабабли, мен уни инсон капитали деб атайман*" деб "таълим"нинг ўзини ҳам "капитал" сифатида қараган.

Олий таълим муассасаларида таълим хизматлари орқали яратилган махсулотни ўзига хос "таълим капитали" деб айтишимиз мумкин. Ишда таълим хизматлари маҳсулоти таълим капитали эканлиги "пул"ни "капитал"га айланиш жараёни каби, яъни тарихан хар қандай "капитал"нинг дастлабки кўриниши "пул" шаклида намоён бўлиб у муайян жараёнлар орқали "капитал"га айланганидек тадқиқ этилди. Маълумки, пулнинг капитал шаклидаги ҳаракат формаси қуйидагича:

$$П - Т - П$$

(*Пул – Товар – Пул*)

Пулнинг ушбу муомала шаклидаги ҳаракати товар сотиб олишдан бошланади ва уни сотиш билан тугалланади. Бу жараённинг бошланғич ва охирги пунктлари – пулдир. Бу ерда пул сарфланмайди, балки "авансланади", холос [18]. Бу формада пулнинг ишлатилиши характерининг ўзи унинг қайтиб келишини шарт қилиб қўяди, чунки пул қайтиб келмаса қараб чиқилаётган ҳаракат жараёни тугалланмай қолади. Капитал сифатида пулнинг харакати чексиздир. П–Т–П доиравий айланишининг ҳаракатлантирувчи сабаби, белгиланган мақсади алмашинув қийматидир. Бу жараённинг иккала охирги пункти пул – сифат жиҳатдан бир хил истеъмол қийматидан иборатдир, шунинг учун унинг мазмуни фақат миқдорий фарқдан, олинган пул суммасининг дастлаб авансланган пул суммасидан кўплигидангина иборат бўлиши мумкин. Шу сабабали, капитал сифатидаги пулнинг тўлиқ ҳаракат шакли куйидагича ифодаланади:

$$П - Т - П'$$

Бунда $П' = П + \Delta П$, яъни дастлаб авансланган пул суммаси $\Delta П$ суммага ортирилган. Айнан П–Т–П′ ҳаракат шакли дастлаб авансланган қийматни капиталга айлантиради. Агар пул оддий товар-пул муомаласида

[63] E. A. Hanushek and L. Woessmann, "How much do educational outcomes matter in OECD countries?," *Econ. Policy*, vol. 26, no. 67, pp. 427–491, 2011

[64] T. W. Schultz, *Human Capital : Policy Issues a nd Research Opportunities*, vol. I. 1972.

эхтиёжларни қондиришга хизмат қилса, пулнинг капитал сифатида муомалада бўлиши капитални кўпайтириш мақсадини кўзлайди.

Таълим олиш маълум бир миқдордаги маблағ хисобига амалга оширилади. Ушбу маблағ шахснинг ўзи, ота-онаси ёки давлат бюджети хисобидан сарфланади. Таълимни молиялаштиришнинг бош мақсади комил инсон ва етук мутахассисларни тайёрлашдир. Демак, таълимга сарфланган маблағ – бу оддий харажат эмас, балки хақиқий "сармоя"дир. Таълим учун пулни ким сарфлашидан қатий назар, у жамиятга иқтисодий ва ижтимоий наф келтиради.

Пулнинг капитал сифатидаги ҳаракат формасини таълим хизматларига қўллаб, таълим капиталини ва инсон капиталини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини таҳлил қилдик. Капитал сифатидаги пулнинг тўлиқ ҳаракат шаклини ифодалайдиган формулада Т (товар) ўрнига таълим хизматлари ва бу хизматларни кўрсатувчи ОТМни қўйсак, капиталнинг қисқа ҳаракат формасини ҳосил қиламиз.

$$П_{(\text{пул шаклидаги капитал})} - Т_{(\text{ОТМ, таълим хизматлари})}$$

Бошқа тармоқ ва соҳалардан фарқли уларок, бу ерда интелектуал маҳсулот яъни таълим махсулоти ишлаб чиқарилади. Бу махсулотни ишлаб чиқаришда икки турдаги меҳнат: биринчиси, профессор-ўқитувчининг меҳнати, иккинчи профессор-ўқитувчи ва талабанинг биргаликдаги меҳнатидан фойдаланилади. Таълим махсулоти (хизмат) ҳам ўзига хос товар[65].

Иқтисодиётнинг ривожланиши капиталнинг қай даражада жамғарилишига боғлиқ бўлиб, унинг тармоқларида, савдо капитали, саноат капитали, молия капитали, сервис капитали ва бошқа капиталларнинг шаклланиши ва кенгайишига олиб келади. Худди шу сингари, таълим капиталининг кенгайиши шу соҳада капитални пайдо бўлиши ва ривожланишига замин яратади. Демак, пул кўринишидаги капитал таълим соҳасига ўтади ва профессор-ўқитувчининг меҳнати натижасида ўқув қуроллари (ҳозирда ахборот ва педагогик технологиялар) фан дастури ва унга мос ўқув материаллари, адабиётлари яратилади. Бу жараён натижасида таълим соҳаси қиймат хосил бўлади. Яратилган таълим махсулоти (таълим капитали) уни истеъмолчиси бўлган талабаларга яна профессор-ўқитувчилар меҳнати орқали хизмат кўринишида етказиб берилади. Демак, таълим капитали таълим хизматлари орқали инсонга кўчиб ўтади (А.Маршал айтганидек, билим... «юқади»[66]) ва унга инсон капиталини шакллантиради, яъни

---

[65] М.М.Хайкин, *Управление сферой услуг в развитии человеческого капитала. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010. – 159 с.* 2010.

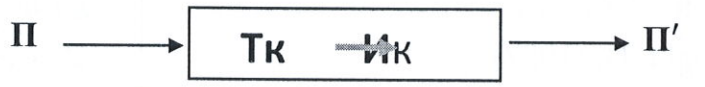
[66] M. Webb, I. Kuntuova, and A. Karabayeva, "The role of education in realising youths' human capital: Social philosophical analysis," *Ensaio*, vol. 26, no. 100, pp. 968–985, 2018

$$Т_{(таълим\ капитали)} - ИК_{(талаба,\ инсон\ капитали\ соҳиби)}$$

Таълим хизматлари истеъмолчилари капиталнн ишга жойлашганда ва ўз инсон капиталини маълум бир қийматга айрибошлаганида, ўз шаклини пул кўринишига ўтказади, яъни

$$ИК_{(талаба,\ инсон\ капитали\ соҳиби)} - П'$$

Капиталнинг айланиши узлуксиз давом этади, яъни пул кўринишидаги капитал таълимга, таълим капитали инсонга, инсон капиталининг натижаси яна пул кўринишига қайтаверади. Ходим, яъни инсон капитали соҳиби, доимий равишда иш жойида ўз билими ёки малакасини ошириш орқали ушбу капиталнн узлуксиз ривожлантириб, жамғариб боради. Капитал концепциясининг намоён бўлиши ва амал қилишнинг умумий кўриниши қуйидагича:

Бу ерда **П** – дастлабки пул кўринишидаги капитал, **Тк** – таълим капитали, **Ик** – инсон капитали, **П′** – дастлаб авансланган пул суммасининг ортирилган қисми.

Таълим капитали индивидуал, ижтимоий ва иқтисодий нуқтаи назардан фундаментал аҳамиятга эга[67,68]. Инсон капиталига киритилган сармоялар замонавий иқтисодий ўсишни таъминлайдиган асосий узоқ муддатли омил ҳисобланади[69]. Демак, инсон капиталини етарли даражада ривожлантирмай, иқтисодий ўсишга[70] ва иқтисодий ривожланишга эришиш қийин. Иқтисодий ўсиш дейилганда, адабиётларда[71] ялпи ички маҳсулотнинг ижобий динамикаси асосида миллий ишлаб чиқариш реал ҳажмининг узоқ муддат давомида ўзгариши тушунилади. Иқтисодий ўсишнинг мухим кўрсаткичи ялпи ички махсулот динамикаси экан, унинг яратилишида инсоннинг ҳам жисмоний, ҳам ақлий қобилиятлари бевосита иштирок этади. Бундан кўринадики, инсон капитали ва иқтисодий ўсиш ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд. Демак, ҳар қандай товар ёки хизматларни ишлаб чиқариш инсон омилисиз бўлмаганидек, иқтисодий ўсиш ҳам инсон капиталисиз бўлмайди.

Назарий жиҳатдан инсон капитали ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги муносабатлар мавжуд бўлсада, бироқ эмперик жиҳатдан улар ўртасидаги

---

[67] R. Crocker, "Human Capital Development and Education," *Can. Policy Res. Networks Inc.*, pp. 1–46, 2006
[68] M. Marku, "Analyzing the human capital development in the Region," no. April, 2022.
[69] A. Kucharčíková, "Human capital - Definitions and approaches," *Hum. Resour. Manag. Ergon.*, vol. 5, pp. 60–70, 2011
[70] O. S. Adedeji and O. A. Campbell, "The Role of Higher Education in Human Capital Development in Nigeria," *SSRN Electron. J.*, pp. 1–21, 2014
[71] M. Webb, I. Kuntuova, and A. Karabayeva, "The role of education in realising youths' human capital: Social philosophical analysis," *Ensaio*, vol. 26, no. 100, pp. 968–985, 2018

муносабатларни ёки бўлмасам ўзаро таъсирларни очиб берадиган тадқиқотлар ва улар асосида ишлаб чиқилган моделлар борасида ханузгача бахс-мунозаралар мавжуд. Бунинг сабаби инсон капитали латент кўрсаткич ва унинг эндоген[72] хусусиятга эга бўлганлигидир[73, 74].

1- жадвал

Инсон капиталининг иқтисодий ўсишга таъсирини ўрганувчи моделлар

Муаллифлар	Моделлар
Cobb C.W.ва P.H.Douglas (1928)	$Y = A \cdot K^{\alpha} \cdot L^{1-\alpha}$
Solow, R. (1956)	$Y = F(K, L, A)$
Swan, T. W. (1956)	$Y = F(K, L, A)$
Romer, P. M. (1986)	$Y = A \cdot K^{\alpha} \cdot H^{\beta} \cdot L^{1-\alpha-\beta}$
Lucas, R. E. (1988)	$Y = A \cdot K^{\alpha} \cdot (HC \cdot L)^{1-\alpha}$
Acemoglu, D. (1988)	$Y = F(K, HC)$
Helpman, E, ва Trajtenberg, M. (1998)	$Y = A \cdot F(K, HC)$
Aghion, P, ва Howitt, P. (2009)	$Y = A \cdot K^{\alpha} \cdot (HC \cdot L)^{1-\alpha}$
Jones, C. I, ва Romer, P. M. (2010)	$Y = A \cdot F(K, HC)$
Acemoglu, D, ва Autor, D. (2011)	$Y = F(K, HC)$

Y=*ишлаб чиқариш ёки ялпи ички маҳсулот (ЯИМ),* **К**=*жисмоний капитал,* **L**=*Меҳнат (кўпинча ишлаган соат ёки ишчилар сони билан ўлчанади),* **A** =*жами омил унумдорлиги (кўпинча технологик тараққиётнинг прокси сифатида кўрилади),* **α**=*капиталнинг чиқиш эгилувчанлиги,* **β**=*инсон капиталининг чиқиш эгилувчанлиги,* **HC**=*инсон капитали (кўникмалар, таълим ва бошқалар билан ўлчанади),* **F(K,L, A)**=*капитал, меҳнат ва жами омил унумдорлигини ўз ичига олган умумий ишлаб чиқариш функцияси,* **F(K, HC)**=*капитал ва инсон капиталини ўз ичига олган умумий ишлаб чиқариш функцияси.*

Ҳозирги кунда инсон капиталининг иқтисодий ўсишга таъсирини ўрганган бир қанча моделлар ишлаб чиқилган (1–жадвал). Жадвалда турли таниқли иқтисодчилар томонидан таклиф қилинган иқтисодий ўсиш функциялари хронологик тартибда келтирилган. Дастлаб, бу моделда фақатгина меҳнат (L) ва капитал (К)нинг ишлаб чиқаришга таъсир этувчи асосий омиллари сифатида қаралган. Бироқ, кейинги пайтларда иқтисодий

---

[72] Эндоген сўзи эса "ичкари"дан деб талқин қилинади.

[73] A. Kocourek and I. Nedomlelová, "Three levels of education and the economic growth," *Appl. Econ.*, vol. 50, no. 19, pp. 2103–2116, 2018

[74] F.Schutt, "The Importance of Human Capital for Economic Growth," *Institute for World Economics and International Management*. 2003